

Плеяда полтавських нарисовців

У сучасному освітньому процесі літературне краєзнавство — одна з найменш досліджених галузей знань про літературу. Це можна пояснити довгими роками духовного таврування української самобутності, замовчуванням славних імен письменницької еліти нашої держави. Відтак не можна не погодитися з академіком С. Єфремовим, який переймався: «Чудний нам народ – і сильний, і сумний... мав героїв – і ніхто їх не знав... усе життя любив волю – і все життя жив рабом..., утворив багатство пісні – і сам не знає» [1, с. 61]. Закономірно виникає питання, як змінити ситуацію? На наше переконання, вихід полягає у формуванні національної самосвідомості підростаючого покоління, стрижнем якого має стати краєзнавство, у тому числі й літературне. Оскільки, знання засадничих дефініцій, поверхове ознайомлення з творчістю того чи того письменника сковує мислення і заважає досягнути глибини, суть і закономірності всіх тих процесів, які мали місце у літературному житті рідного краю, у нашому випадку, Полтавщини.

Тому не дивно, що актуальними на сьогодні є питання: як розвинувся той чи той жанр на «рідному» літературному ґрунті? Коли саме і наскільки глибоко пустив він корені у полтавську землю? Зів'яв відразу, не знайшовши собі дбайливого садівника-письменника, а чи, скроплений життєдайним новим імпульсом думки, цілющою водою неординарного світобачення та цікавої інтерпретації, прижився і розквіт особливим суцвіттям? Саме тому мета цієї розвідки – пролити світло на один із аспектів проблеми, а саме – дослідити місце **напису** у літературному доробку полтавців.

Для початку з'ясуємо суть дефініції. **Нарис** – художньо-публіцистичний жанр, у якому на документальній основі узагальнюються важливі суспільно-політичні явища, розкриваються події, зображуються реальні люди, факти [8, с. 244]. Нарис вважається епічним видом малої форми поряд із оповіданням та новелою, але позбавлений чіткої, завершеної фабули, відрізняється значно більшою «питомою вагою» емпіричної достовірності, активізацією пізнавальної функції та, як правило, відсутністю чіткої єдиної сюжетної лінії. Переважання описовості, певна безсюжетність та фрагментарність фабули цього жанру зумовлена вже тим, що увага зосереджена не стільки на розвиткові характеру через його конфлікт із середовищем, скільки на стані самого середовища [4, с. 352]. Іноді нарисом (або нарисами) називають такий науковий твір, у якому поставлена проблема висвітлюється лише в загальних рисах, без достатнього заглиблення в деталі [5, с. 261].

Нерідко нарис, оперуючи фактами, намагається впливати на формування громадської думки, втручатися в перебіг подій суспільного життя, тому окремі вчені розуміють під цим жанром виключно документальні твори злободенної тематики. Натомість Н. – оперативний жанр літератури, що швидко й активно реагує на події дня, як і більшість відносно «молодих» видів і жанрів, розвивається на перетині суміжних галузей культурної діяльності (література, журналістика, наука та ін.). Це дає підстави вважати його суміжним літературно-публіцистичним видом (поряд із памфлетом, фейлетоном, есе). Залежно від предмету чи способу зображення Н. характеризується подальшим поділом на жанрові різновиди: біографічний, подорожній, науково-популярний, публіцистичний, лірико-філософський та ін. Одним із основних є нарис художній, у якому для зображення осіб та подій використовується домисел, типізуються життєві явища [6, с. 477]. Значний внесок у розвиток цього різновиду зроблено О. де Бальзаком, І. Тургенєвим, Лесею Українкою, О.Довженком та ін. Специфічним різновидом Н. є наукова праця з певної проблеми, здебільшого гуманітарного характеру, до якої входять дослідження з ряду взаємопов'язаних питань. Скажімо. «Нариси історії українсько-руської літератури» І. Франка, «Начерки історії української літератури» Б. Лепкого тощо. У газетах і журналах нарисами називають також оглядові статті на актуальні суспільно-політичні теми

(публіцистичні нариси). Як відносно самостійні явища можуть розглядатись деякі жанрові різновиди Н. – так званий фізіологічний Н., або щотижнева хроніка [4, с. 353].

В історії національних літератур нарис активізується в часи переходу від одного суспільного устрою до іншого. Зародився цей жанр в Англії XVIII століття, найрозвиненішим був у Франції та Росії XIX ст. Відомі нарисовці (письменники, що переважно виступають у жанрі нарису) світової літератури – Л. Бьорне, П. де Кок, Ю. Фучик, Ч. Діккенс, О. де Бальзак, Е. Золя, Гі де Мопассан, Г. Гайне, І. Бунін, М. Горький, Марк Твен, Джек Лондон, К. Чапек та ін. В Україні майстрами Н. явили себе Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Франко, М. Коцюбинський, Ю. Липа, В. Антоненко-Давидович, О. Довженко, М. Бурбак, І. Чендей, В. Яворівський. до жанру Н. зверталися М. Хвильовий, В. Минко, В. Кучер, Д. Ткач, В. Дрозд.

Полтавщина теж збагатила плеяду видатних нарисовців України. У числі перших варто назвати Д. В. Марковича (1848 -1920) та його нариси «Мій сон», «Мої гріхи», «З давно минулого» та ін.

Варто зазначити, що у творчості багатьох письменників зі світовим ім'ям Н. відіграв роль своєрідного ескізу, де випробовувався матеріал, що згодом вплітався в художню канву романів, повістей. Ця тенденція знайшла своє місце і у творчому доробку видатного полтавця Панаса Мирного (Панаса Яковича Рудченка (1849 – 1920). Саме з нині широко знаного публіцистичного нарису «Подоріжжя од Полтави до Гадячого» (1874) беруть початок витоки роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Подорожуючи від Полтави до Гадяча, Панас Мирний-публіцист хотів, як він сам говорить, «роздивитися народний побут, познайомитися з народною таємною думкою, якою він живе; з його «слухним часом», яким він себе тішить і береже задля свого сина або онука; з його вдачами і невдачами; з його злигоднями і щасною долею» [7, с. 146]. У діалогічній формі автор подає свою розмову з візником щодо болючого питання наслідків реформи 1861 р. Нарисовець відзначає наявність загострених відносин усередині селянських мас, викриває облудну діяльність земських установ, показує забобонність і темноту простих людей. Та найголовніше — у нarisі з'являється постать ((звісного розбишаки» Гнидки, який вирізавши два роки тому сім'ю заможного козака, був засуджений на каторжні роботи. Саме ця постать стане стрижнем майбутнього роману. Матеріали нарису підказували Панасу Мирному певні образи, події, епізоди. І хоч як би письменник не намагався відійти від публіцистичної основи, ремінісценції з неї залишаються неминучими.

Відомим є також нарис «Серед степів» (1898), працювати над яким Панас Мирний розпочав у 1885 році. Зміст чорнового автографа під заголовком «День у дорозі» письменник охарактеризував як «подорожні картини». У другій редакції твору з'являється мотив тяжкого життя селянина-трудівника, відповідно зростає соціальна значимість нарису. Майстерність Панаса Мирного як нарисовця полягає в поєднанні жанрових особливостей нарису зі специфікою новели та поезії в прозі.

Полтавщина стала тереном літературно-мистецьких досліджень і В. П. Горленка (1853 – 1907), у працях якого, насамперед у збірці «Південноруські нариси і портрети» (1993), спостерігаємо найбільше сюжетів, пов'язаних із відомими діячами полтавського краю. Серед них — роди Репніних та Кочубеїв, брати Полетики, історик Адріан Чапа та ін. У поданих нарисах Василя Петровича – десятки полтавських топонімів – назв сіл, містечок, урочищ, хуторів, у яких побував Горленко. Збірка вийшла у світ 1898 року в Києві. 1993 перевидана під назвою «Південноруські образи та портрети». Тут вміщено такі розвідки, як «Батьківщина Гоголя», «Шевченко – живописець і гравер», «Дві поїздки з М.Костомаровим», «Україна в зображенні французів». 1899 року виходить друга збірка – «Українські бувальщини», що мала два розділи: «Старовинні силуети», «Художники». Саме тут на прикладі біографічних розповідей про В. Боровиковського і Д. Левицького В. П. Горленко підкреслив думку про естетичну обдарованість українського народу і виняткове значення вихідців з України в розвитку російського живопису XVIII століття. Чільне місце в літературно-мистецьких дослідженнях В. П. Горленка займає шевченківська

тема. У «Шевченківському словнику», т.1 (1976) сказано, що він «одним із перших подав у пресі відомості про рукописи російських повістей Шевченка».

Збагатив мистецьку Шевченкіану і полтавець Петро Одарченко (1903 – 2005) своїми працями «Поетична майстерність Т. Г. Шевченка» (1954), «Боротьба за Шевченка» (1954), «Шевченко і Мазепа» (1959), «Шевченко і Панас Мирний» (1960), «Шевченко і Леся Українка» (1962).

Низку літературно-критичних праць лишив по собі полтавець Іван Стешенко (1873 – 1918). Серед них – «Іван Петрович Котляревський, автор української «Енеїди», «І. П. Котляревський у світлі критики», «Історія української драми», «Життя й твори Тараса Шевченка» тощо.

До жанру нарису вдавався також Симон Петлюра (1879 – 1926), який протягом 1907 – 1913 рр. пише свої кращі літературно-критичні праці, присвячені визначним діячам української літератури і театру. Зокрема, М. Заньковецькій, Т. Шевченку, І. Франку, І. Карпенку-Карому, М. Коцюбинському, М. Лисенку та ін. Усі ці напрацювання лягли в основу збірки критичних нарисів «Незабутні».

На літературному обширі Полтавщини відомі нариси Грицька Коваленка (1868 – 1937) «Іван Котляревський», «Євген Гребінка», «Григорій Сковорода», «Панас Мирний» та ін.

Серед полтавців-нарисовців варто згадати й Андрія Васильовича Головка, уродженця с. Юрки (1887 – 1872), та його збірку нарисів «Бойові епізоди» (1942), до якої увійшли твори «Бойовий екіпаж», «Капітан Чайка», «Снайпер Максим Брискін» та ін.

Відмічаємо «позитивний гумор» комічних нарисів «Ленінград і ленінградці», «Запорожці», «В гостях у Макара Онисимовича Посмітного» та ін. славетного сміхотворця Остапа Вишні (Павла Михайловича Губенка) (1889 – 1956); не можна не згадати вдумливий погляд Миколи Лазорського (1884 – 1970) на історичні події та їх віддзеркалення в житті й світогляді видатних діячів тогочасної політики та культури – збірка «Світлотіні» (1973, Мельбурн), до якої увійшли нариси про кирило-мефодіївців, Петра Калнишевського, І. Мазепу, П. Орлика, Осипа Бодянського, Марію Башкирцеву та ін.

Одним із засадничих у літературознавстві є історичний нарис українського письменства відомого полтавського літератора, критика, перекладача М. Зерова (1890 – 1937), що з'явився на мистецтвознавчому обширі у 1924 році. Перший розділ нарису містить вступні зауваги – про періодизацію, напрямки й течії в новій українській літературі. Другий – присвячено Котляревському, третій розділ подає перегляд травестійної форми, спиняючись на творах Білецького-Носенка, Гребінки, Квітки. Четвертий розділ трактує драматичний набуток літератури. Це все, на думку Миколи Зерова, має подати закінчений цикл першого періоду нашого письменства — з 1798 р. до кінця 30-х рр. XIX ст.

Під псевдонімом Дмитро Чуб публікував свої нариси про подорожі Дмитро Нитченко (1905 – 1999). Це книги – «Від Зінькова до Мельборну» (1990), «Слідами Миклухи Маклая» (1993), «З Новогвінейських вражень (Слідами Миклухи-Маклая)» (1977) та ін.

Як талановитий рисовець заявив про себе і уродженець Зіньківського району І. А. Цюпа (1911 – 2004) своїм твором «Бірківський бій» (1927), у основі якого – достовірні події часів громадянської війни. Одна за одною побачили світ публіцистично-нарисові книжки Івана Антоновича: «Переяслав-Хмельницький» (1954), «Україна» (1957), «Україна – рідний край» (1965), «Миргородська криниця» (1976), які уславлюють красу і багатство рідного краю, звеличують потенціал, талант українського люду.

Зверталися до жанру нарисів і талановиті письменники-полтавці О. Т. Гончар (1918 – 1995), про що засвідчує книга «Японські етюди» (1961), О. Ф. Коломієць (1919 – 1994), нариси якого увійшли до збірки «Біла криниця» (1960), В. К. Малик (1921 – 1998) – літературно-критичний нарис «Олесь Донченко» (1971), А. А. Дімаров (1922) – нарис «Дві Марії» (1951), Б. М. Харчук (1931 – 1988), кращі нариси якого вміщені у збірці «Розстріляні ночі» (1980), Гр. М. Тютюнник (1931 – 1980) – нариси «На третьому горизонті», «Бачу!», «Шахтарська зоря», «Віктор» та ін.

Серед сучасних нарисовців-полтавців варто виокремити постаті Ю. М. Дмитренка (псевд.: Максим Думич, Георгій Тимошенко, Дмитренко-Думич), основною темою творчості якого стала історія українських національно-визвольних змагань 1917 – 1920 років (цьому періоду історії України автор присвятив низку документальних та біографічних нарисів: «...Я, батько Махно» (1991), «...Я, комбриг батько Махно» (1992), «Нестор Махно» (1998), «Микола Міхновський. Володимир Винниченко. Симон Петлюра» (1998) та ін); І. М. Дяченка – автора біографічних нарисів про полтавських літераторів другої половини ХХ ст. «Хвалю й сварю, кого люблю» в 2-х томах (2005); І. М. Наливайка – збірки нарисів «З глибини віків відлунюють малинові дзвони» (2001), «Невгамовний біль на віки» (2006); О. І. Хало – історико-літературний нарис «Відгомін оржицьких степів» (1998); В. В. Цебрія публіцистична збірка «Полтавський пантеон. Історичні нариси, статті, портрети.

Віriamo, що плеяда полтавських нарисовців ще яскравіше засяє новими іменами. Майбутнє покоління неодмінно поповнить скарбницю письменства власними досягненнями, та звиряти свої здобутки воно обов'язково буде із немеркнучим досвідом попередників. Бо хоч пливуть літа, даючи дорогу новим іменам, новим мріям, та не зникне те, що має міцні корені і звернене до серця людського!

ЛІТЕРАТУРА

1. Гомон П. Літературному краєзнавству – наукові засади / П. Гомон // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 2. – С. 61–64.
2. Дяченко А. Якщо ти людина: До літературних портретів полтавських поетів і прозаїків другої половини ХХ століття. – Полтава, 2000.
3. Костенко М. Полтавська плеяда. Монологи. Літературний контекст кінця ХХ століття. – Глобине, 2000. – 151 с.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
5. Лесин В. Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – К., 1971. — 369 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Г. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К., 2009.
7. Панас Мирний і літературний процес. 36 наук, статей / Ін-т л-ри НАН України, Полт. ПДП. – Полтава, 2000. – 160 с.
8. Універсальний літературний словник-довідник / С. М. Оліфіренко, В. В. Оліфіренко, Л. В. Оліфіренко. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 432 с.